

НОВІ СВДЧЕННЯ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ДО СКЛАДУ ГАРНІЗОНУ БОГОРОДИЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ 1735–1739 РР.

Влітку 2007 р. співробітниками лабораторії археології Подніпров'я Дніпропетровського національного університету під час пошуково-охоронних досліджень на території Богородицької (Новобогородицької) фортеці було відкрито житловий комплекс, до якого входили житло за № 1 та господарські споруди.

Обрання місця досліджень поблизу від колишніх Самарських воріт фортеці було зумовлено нищівною руйнацією культурного шару внаслідок багаторічного розорювання ґрунту під колективні городи. Під час розвідок попередніх років саме тут було зроблено більшість знахідок хрестів-тільників [1, с. 135-150; 2, с. 51-68], монет та жетонів [10, с. 123-134; 11, с. 62-68], товарних пломб [4, с. 7-10; 5, с. 187-190] та печаток [7, с. 17-23]. Про інтенсивність руйнації пам'ятника свідчить той факт, що підлоги наземних жител XVII–XVIII ст. зараз знаходяться на глибині всього 0,2–0,25 м від сучасної поверхні. Краще збереглися заглиблені в ґрунт житла та землянки. Нижче подається опис одного з таких жител, яке, на нашу думку, належало представникові козацької старшини, що входила до офіцерської еліти гарнізону. Підставою для цього є характер знахідок, що походять з житла, серед яких вирішальне значення має особиста печатка-каблучка із гербом та ініціалами роду Трусевичів.

Житло № 1 було простежено безпосередньо під сучасним зораним шаром, на глибині 0,2 м від поверхні. Глибина на рівень підлоги становила 0,5 м. За формою житло наближено до прямокутника із сторонами-стінами 3,8 та 3,2 м, тобто загальна житлова площа становила 12,15 м². На підлозі понад стінами зафіксовано рештки глиняної підмазки – долівки та розсіяний у центральній частині материковий яскраво-жовтий лесово-супіщаний ґрунт, походження котрого в процесі дослідження було пов'язано із могилою, виритою в житлі з рівня підлоги (рис. 1.1).

Виходячи з відсутності в підлозі ям під стовпи, стіни було надбудовано з глино-солом'яних вальків або із каркасом із хмизу чи очерету, обмазаним з обох боків глиносоломою (турлучні чи мазанки), широко розповсюджені на півдні України. Відсутність у житлі печі або вогнища-кам'янки свідчить про сезонний характер його використання («літня хата»).

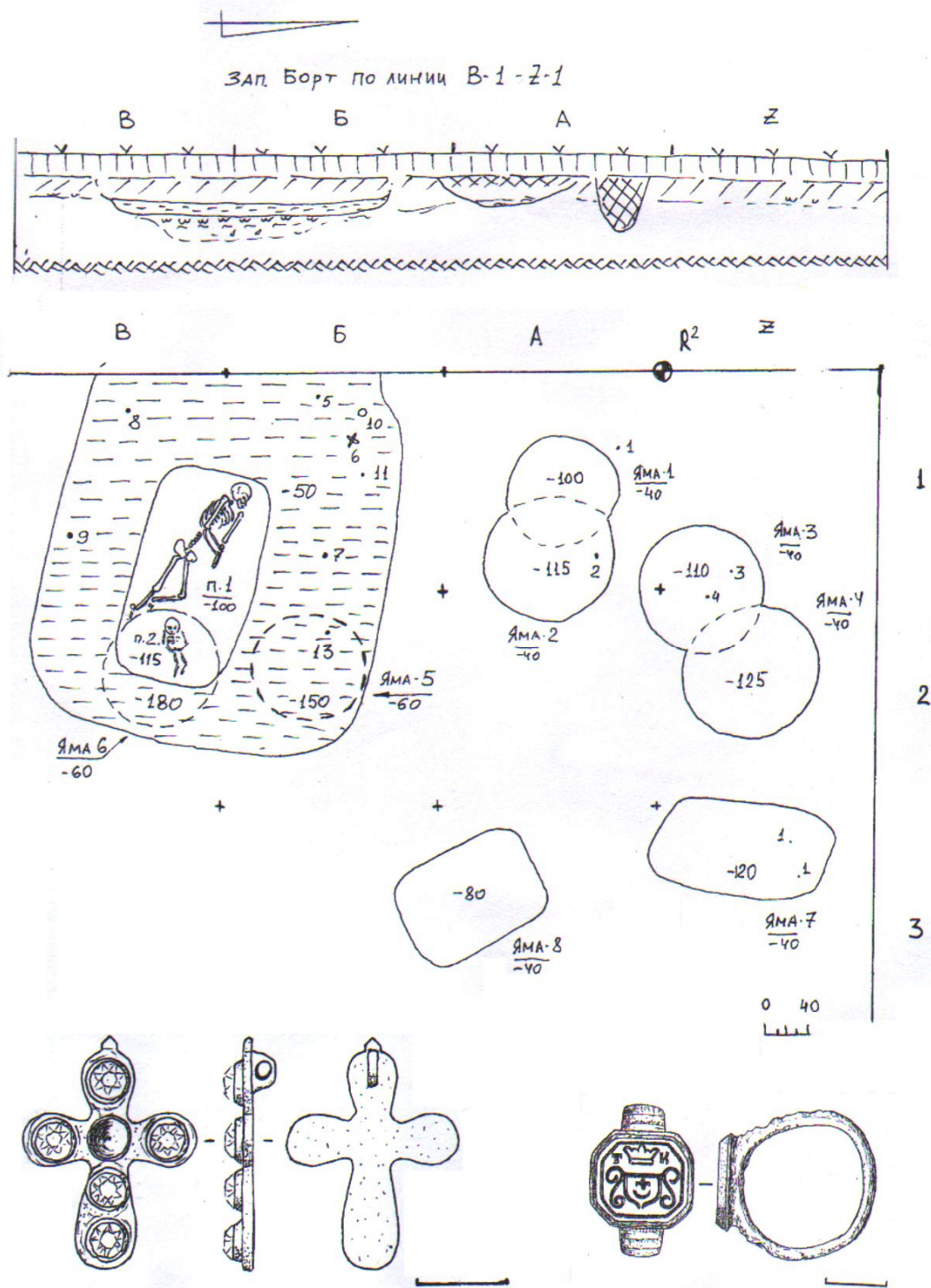
Звертає на себе увагу дбайливість, з якою було підготовлено майданчик під житло. Нерівності, які пов'язані з існуванням на цьому місці котловану від попередньої будівлі та ям-смітників, було знівельовано за рахунок підсипки ґрунту із включенням попелу та деревного вугілля.

За якихось причин житло було раптово кинуте і в ньому влаштовано могилу із похованням молодої жінки і дитини у віці близько 1 року (прорізалися лише 4 верхні різці). Яму прямокутної форми, орієнтовану повздовжньою віссю у напрямку схід-захід, розмірами 2 x 1,2 м вирито з рівня підлоги на глибину 0,5 м. Саме з неї походив лесовий ґрунт, зафіксований у вигляді підсипки на підлозі житла.

Впадає в очі недбалість, з якою відбувалося поховання; тіла немов кинуте у могилу. Жіночий скелет лежав на лівому боці, черепом на північний захід. У положенні верхніх і нижніх кінцівок відсутні ознаки здійснення православного обряду. Це ж стосується і поховання дитини, скелет котрої спочатку лежав у ногах жінки, а після просідання дна могили – сповз до розташованої під нею ями разом із ґрунтом, зберігаючи північно-західну орієнтацію. З поховання жінки походить скляний бісер (244 одиниці) білого та чорного кольорів, котрий прикрашав комір сорочки, що застібувався спереду за допомогою мідних гачка та петлі. Поруч із кістками стоп знайдено залізні закаблуки від взуття.

У пошуку пояснень незвичайному випадку знаходження могили у житлі нами розглянуто свідчення писемних джерел [12, с.] про пошесть чуми, яка відбулась у 1690 році і призвела до загибелі значної частини гарнізону та мешканців посаду. Тоді знесилені люди залишали мерців у житлах, не маючи можливості нести їх на кладовище, а також з метою затримати розповсюдження інфекції. Прояви пошесті у вигляді випадків масових захворювань у війську та серед населення мали місце також під час кампанії 1735-1739 років, що примусила графа Б.Х.Мініха вдатися до надзвичайних профілактичних засобів [3; 6, с.71]. Природно, що запропонована версія не виключає можливості інших пояснень, зокрема, кримінального походження прихованого від сторонніх очей у житлі поховання. Однак проти цього свідчить наявність в ньому останків дитини-немовляти.

Залишаючи вирішення цього питання за майбутніми дослідженнями, повернемося до розгляду знахідок, які походять з житла і підтверджують наше припущення відносно його можливого володаря. При цьому маємо на увазі лише ті речі, які виявлено на рівні підлоги у первинному – *in situ* – положенні, тобто до того, як житло було кинуте і почало заповнюватися ґрунтом. До останніх належить жіночий бронзовий натільний хрест із вставками з прозорого скла голубого кольору в центрі і на кінцях балок (мал. 1.2). Знахідки мідних монет включають російські полушки 1730, 1731, 1735 та 1736 років разом з денгою 1731 року. Саме завдяки монетам ми отримуємо можливість встановити *terminus post quem* існування житла, оскільки монети пізніших часів карбування в ньому не знайдено, а наявні не мали слідів перебування у обігу.

Мал.1. Розкоп 2007 року на території Богородицької фортеці та знахідки з нього
 1 – план та профіль розкопу; 2 – натільний хрест; 3 – особиста печатка

На особливу увагу заслуговує знахідка чоловічої – каблучки-печатки, виготовленої з якісного срібла в техніці спільної відливки щитка із шинкою. Масивний щиток восьмикутної форми розмірами 1,7x1,7 см несе на собі зображення герба у рамці, що імітує шнур. Центром композиції є зображення одностороннього загостреного щита, в якому вміщено кавалерський хрест на півмісяці. По боках щита вирізьблено вертикальні волоти, над ним – п'ятизубчаста корона або, скоріше, гетьманська шапка. По боках від неї чітко позначено літери Т та К (рис. 1.3). Гарний стан збереження печатки полегшує

розшук її володаря за гербами української старшини та відомими нам аналогіями. До останніх належить знайдена в 2004 році поблизу від розкопу 2007 року особиста печатка-каблучка, майже тотожна нашій. Різниця між ними торкається щита, який у попередній знахідці мав овальну форму, а також полягає у відмінностях рослинних зображень навкруги щита із кавалерським хрестом і півмісяцем у центрі та відсутності зображення корони, замість якої вміщено п'ять сполучених між собою півкуль з літерами Т та Н над ними [8, с.19-20, мал.1.3].

В статті, присвяченій знахідкам особистих печаток з Богородицької фортеці, ми торкалися питання відносно родового прізвища володаря печатки. Серед багатьох родових гербів української старшини із зображенням кавалерського хреста на півмісяці, а саме Антоновичів-Страховських, Бороховичів, Скоруппів, Стороженків, Трусевичів, Шейковичів, Шкорупів, Шафаростових, перевагу було віддано гербу роду Трусевичів [9].

За описом, вміщеним у “Малоросійському гербовнику” В.К.Лукомського та В.М.Мозолевського, щит Трусевичів мав червоний колір із золотим кавалерським хрестом у супроводі золотого півмісяця. На жаль, відомості “Гербовника” називають під 1761 роком лише одного представника роду – військового товариша Прокопія Трусевича [9, с.188], тобто ім'я володаря печатки залишається нам невідомим.

Виходячи з того, що ми маємо вже другу особисту печатку представника цього роду, яка відрізняється від першої за ініціалами, можливо припустити, що в складі офіцерів гарнізону Богородицької фортеці (на цей час Старосамарського ретраншементу) у 30-х роках XVIII ст. одночасно знаходилися два представники цього розгалуженого роду. Про належність К. Трусевича до офіцерів достатньо високого рангу свідчить знахідка у житлі мундирного бронзового із золотінням гудзика. Подальші архівні та археологічні розшуки сприятимуть поглибленню існуючих уявлень не лише про події регіональної історії XVII – XVIII ст., а й про їх безпосередніх учасників.

Бібліографічні посилання:

1. Векленко В.О. Колекція натільних хрестів з території Богородицької фортеці // Проблеми археології Подніпров'я. – 2002. – С.135-150.
2. Векленко В.О. Православні старожитності з території Богородицької фортеці // Проблеми археології Подніпров'я –2003. – С.51-68.
3. Грицак Е. Н. Популярная история медицины.– М, 2003.
4. Ковальова І.Ф. Свідчення польської торгівлі з Присамар'я // Наукові записки: Серія “Історичні науки”. – Острог, 2003. – С.7-10.
5. Ковальова І.Ф. Свідчення міжнародної торгівлі козацької доби з Присамар'я // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2003. – С. 187-190.
6. Ковальова І.Ф., Шалобудов В.М. Джерела про існування лазарету та аптеки у Богородицькій фортеці // Гуманітарний журнал – 2004. – № 1-2. – С. 66-72.
7. Ковальова І.Ф., Шалобудов В.М. Нові знахідки особистих печаток з Богородицької фортеці // Історія та культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. – Д: НГУ, 2005. – Вип. 2. – С.17-23.

8. Ковальова І.Ф. Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицьком фортеці / Ковальова І. Ф., Шалобудов В. М., Векленко В. О. – Д: Вид-во ДНУ, 2007. – 120 с.
9. Лукомский В.К., Модзалевский В.М. Малороссийский гербовник. – К., 1993. – 188 с.
10. Шалобудов В.Н. Находки монет на территории Богородицкой крепости // Проблемы археологии Подніпров'я. – Дн-ськ, 2002. – С. 123-134.
11. Шалобудов В. Нумізматичні колекції з містечка Самарь-Богородицької фортеці // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2006. – Вип.15. – С.62-68.
12. Яворницький Д.І.